

ВАГОМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ БОТАНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

(Сабадош Іван. Історія української ботанічної лексики (XIX – початок XX ст.). – Ужгород, 2014. – 600 с.)

Ботанічна лексика, що належить до найбагатших тематичних груп будь-якої мови, становить значний інтерес для науки як з огляду на її велику кількість, давність її походження, різноманітність шляхів формування, специфічне місце у системі національної мови, досить виразні регіональні особливості на різних діалектних територіях, так і на ту надзвичайно цікаву інформацію, яка в ній міститься. Ця лексика неодноразово привертала увагу дослідників-мовознавців.

Українські назви рослин стали предметом наукового вивчення у монографіях В.Будзішевської (про слов'янські назви живої природи), В.Махека (про етимологію чеських і словацьких назв рослин), В.Меркулової (про народну номенклатуру рослин російської мови), А.Киселевського (білоруської мови), в етимологічних словниках української та інших слов'янських мов. Історію словацької ботанічної номенклатури висвітлено в монографії Ф.Буффи.

Монографія І.В.Сабадоша, яка нещодавно побачила світ, – результат копійної багаторічної праці вченого. Її автор першим розпочав досліджувати історію української ботанічної лексики XIX – початку XX ст. На цю тему мовознавець опублікував майже два десятки статей. Рецензована праця є продовженням монографії вченого “Формування української ботанічної номенклатури”, яка вийшла друком у 1996 році.

Увазі читача представлений аналіз усієї ботанічної лексики української мови XIX – початку XX ст. у діахронічному аспекті. Новизна дослідження в тому, що це перший повний системний опис ботанічної лексики українських говорів на тлі такої самої лексики в інших слов'янських мов. Як зазначає автор, “період XIX – початку XX ст. в історії ботанічної лексики української мови дуже важливий. У цей час продовжує функціонувати більша частина українських ботанічних номенів, зафіксованих у пам'ятках української писемності XIV–XVIII ст.” (с. 6–7).

Робота виконана на значному фактичному матеріалі, взятому з численних загальномовних словників української мови, спеціальних ботанічних словників та збірок ботанічної лексики української мови, із словників цієї лексики в інших слов'янських мовах, праць з ботаніки тощо. Крім того, автор залучив до аналізу ілюстративний матеріал, який стосується ботанічної лексики і міститься у творах І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка та ін.

Аналіз ботанічної лексики у монографії здійснюється за тематичним принципом, за яким назви рослин чітко членуються на чотири основні мікротематичні групи: дендронімени (назви дерев і ку-

щів), назви культивованих трав'янистих рослин, дикорослі трави, мікологічна лексика (назви грибів). У межах цих чотирьох груп в рамках лексико-семантичних мікрогруп описуються ботанічні номени. Причому цей аналіз здійснюється окремо за родами й видами рослин (у межах окремих родин і в тій послідовності, в якій вони йдуть у сучасних ботанічних систематиках. Автор максимально використовує дані інших слов'янських і не-слов'янських мов – латинської, грецької, німецької, італійської тощо, які пов'язані з формуванням ботанічної номенклатури української та інших слов'янських мов.

Мовний аналіз, що стосується певного номена, подає таку інформацію: фіксація усіх назв та їх варіантів в українських говорах з посиланнями на відповідні джерела, вказівка на мотив номінації, джерела запозичень і мови-посередниці; окреслення географії назви за межами досліджуваного ареалу.

В описі лексики, який поданий у формі своєрідних статей-нарисів, автор органічно поєднав ономазіологічний та семасіологічний підходи, підкресливши динамізм номінативного поля багатьох лексем. І.Сабадош детально аналізує динаміку змін лексичного складу ботанічної лексики зазначеного періоду. У роботі констатується, що порівняно із джерелами староукраїнської мови в період XIX – початок XX ст. помітною є величезна кількість новотворів. Збагачення української номенклатури відбувається внаслідок словотворення, переосмислення слів, запозичення, лексикалізації та метафоризації синтаксичних словосполучень. Самобутні українські елементи говіркових систем характеризуються за ступенем давності, виділяються слова праслов'янського походження і новіші власне українські утворення. Останні характеризуються з погляду дериваційної структури. Слушно виділяються афіксальні утворення, композити, номени-словосполучки.

Як і належить такій праці, кожний із 4-ьох розділів завершується висновками, у яких автор підсумував шляхи поповнення виділеного блоку лексики. Тут міститься інформація про способи творення відповідної групи ботанічної лексики в зазначений період. Дуже детально І.Сабадош дослідив словотвір назв, указав словотвірні типи з кожним суфіксом та їх продуктивність. Як і слід було очікувати, значна частина ботанічної лексики належить до слів праслов'янського походження, а власне українські назви цієї ж групи лексики виникли на базі перших у результаті словотвору і переосмислення слів. І.Сабадош детально проаналізував усі словотвірні моделі цієї групи лексики. Цей аналіз здійснено в усіх частинах розділу за

однаковою схемою, що вносить чіткість у групування, осмислення та виклад джерельного матеріалу.

Цінними для розвитку української діалектології є спостереження автора книги над шляхами метафоричного переосмислення. Нові назви виникають внаслідок перенесення на рослини назв предметів, речовин, тварин, людей та ін., пор.: *каракуля* 'Ripus sembra' ← діал. *каракуля* '(крива) ручка плуга', *клей* 'Caprinus belutus' (с. 76), *чоловічий вік* 'Nemerocallis lilioasphodelus', *кінський зуб* 'Zea mays' (с. 151).

Що стосується культивованих трав'янистих рослин, то, як видно з рецензованого дослідження, серед цих назв дуже незначна кількість слів праслов'янського походження. Спричинено, вважаємо, це тим, що культивовані рослини здебільшого є пізнішого походження (переважна більшість стосується сільськогосподарських культур).

Фіксується значний відсоток аналізованої лексики, що запозичений з інших мов. Найбільшою, за спостереженням І.Сабадоша, є група полонізмів. Їх автор поділяє на дві групи: 1) слов'янського походження; 2) запозичення, що потрапили до української мови через польське посередництво від інших мов (латинізми і германізми) (с. 516). Русизми І.Сабадош також поділяє на дві групи: 1) запозичені безпосередньо від російської мови; 2) перейняті через російське посередництво від інших мов. Виділяються у монографії латинізми, грецизми, румунізми, мадяризми.

З опису ботанічної лексики, поданого в монографії, постає багатогранність і складність цієї ТГЛ, що виявляється насамперед у мотивації назв. Зафіксовані у роботі мотивуючі ознаки свідчать про їх багатоплановість, відбиття різних поглядів, уявленнє про зв'язок флори з людиною, довкіллям. Аналіз ботанічних назв за мотивуючими ознаками проведено ретельно та переконливо. При цьому відзначаються випадки складного, опосередкованого мотивування ботанічного номена (як жаба – вологе місце – вологолюбна рослина – *жабник* – сс. 163, 243, 443, 485 та ін.), *жабур*, *жабурнік* (сс. 162, 166, 243), *жабісток* (с. 166), наявність мотивації конкретної і узагальненої (як компоненти назв *пс'ачий*, *гід'ачий*, *свін'ачий*), що вказують на несправжність, непридатність рослини (*гадючий прбсурень* (*просерен*) (с. 196), *гадючий горбішок* (с. 302), *гадюча морква* (с. 342 та ін.), *пс'ачка* (с. 311), *псянка*, *псярка*, *псярка*, *псяха* (с. 185), *свиных*, *свинниця*, *синюха*, *свинячка* (с. 185).

У монографії виразно представлено найрізноманітнішу мотивацію, що лежить в основі аналізованих діалектних структур. Проте, на нашу думку, деякі назви, можливо, характеризуються з ономаціологічного погляду надто категорично. Наприклад: *падиволос* (с. 156) – за структурою стебла рослини (а може, за лікувальними властивостями?). Назву *польський репій* (с. 451) І.Сабадош тлумачить як *польовий репій*. Цікаво, чи виступає

цей прикметник із значенням 'польовий' ще в якихось говорах української мови, інших слов'янських мовах чи це поодинокий випадок?

Досить ретельно дослідив автор етимологію назв флори. У розділах роботи досить багато цікавих і справді новаторських етимологій. Вони науково обґрунтовані і здебільшого не викликають застережень. Впадає у вічі значна кількість тлумачень, які суперечать думкам М.Мельника, А.Шамоти, В.Меркулової, В.Махека, інших дослідників чи міркуванням, викладеними в етимологічних словниках тощо (*івілга*, *іволга*, *ивілга* – с. 218, *черевá*, *черевець* – с.230, *живець* – с. 266, *чіна* – с. 305, *цеткі* – с. 317, *плакун* – с. 323, *дуріло* – с. 341, *баранчики* – с. 347, *бобовник* – с. 357, *мирзілля* – с. 383, *любіжник* – с. 414) та ін.

Крім того, автор звертає увагу на фонетичні та морфологічні особливості аналізованого матеріалу. Наприклад, *орбішець* (від *горошець* унаслідок протетичного звука – с. 106), *орóх* (т.с. – с. 108), *гуруудза дика* (перехід [т] < [к] характерний для цих говірок – с. 207), *хвилівник* (результат ряду комбінаторних змін, характерного для української мови переходу [ф] > [хв] – с. 220), *мак трісуший* (в означенні [і] < [а] – с. 261), *талабан* (перехід [б] > [т], пор. *барабан* > *тарабан* – с. 272) тощо.

Практичну цінність мають обґрунтовані правописні рекомендації автора монографії. Наприклад, номен *тинчák*, на думку автора, потрібно передавати, як *тинчák* (від *тинати*). На тій же підставі слід писати не *тинчинá* (СУМ X, 118), а *тинчинá* (с. 183). Лексему *хрінниця*, яка фіксується із подвоєнням приголосних (СУМ XI, 150 та ін. джерела), автор рекомендує подавати як *хрінниця* (від *хрін* за допомогою суфікса *-иця*) (с. 271). Помилковими є, як вважає І.Сабадош, написання номена *гірча* (як в'язують із *гіркий*), а треба *гірчá* (вірогідно, із *гір'я*, зменш. *гірка*; назва мотивується широкоеліптичними плодами рослини *Selinum carvifolia* L. (с. 339–340).

Важливими й переконливими є міркування автора щодо акцентуаційних особливостей окремих назв. Так, літературною нормою української мови став номен *ласкавець* (СУМ IV, 450). Уперше його як термін ужив І.Верхратський, потім М.Мельник, і ухвалений він у цій ролі в СБН. В усіх цих джерелах, на думку автора, наголос проставлено помилково (*ласкавець*), треба *ласкавець* (с. 335).

Дуже позитивним є той факт, що на сторінках рецензованої монографії містяться думки автора щодо незадовільного стану нашої сучасної наукової номенклатури, яка має численні недоліки. Адже при виборі номенклатурної назви рослини дослідники повинні віддавати перевагу найбільш поширеній народній назві та уникати іншомовних слів з метою максимального наближення наукових назв до народних. У цьому руслі І.Сабадош вважає за доцільне замінити в українській науковій ботанічній номенклатурі штучні (транслітеровані) чужомовні *клавáрія* і *тремéла* українськими з похо-

дження і досить відомими народними назвами – відповідно *щіткán* (*щіткánя*) і *драгли*, а також надати назві *колчák* ‘*Hudnum*’ рідномовного вигляду *кільчák* (с. 513).

Автор монографії звертає увагу на труднощі, з якими довелося зіштовхнутися йому під час її написання. Так, деяку частину нових мікономенів (назв грибів), засвідчений українською писемністю XIX – поч. XX ст., автору не вдалося ідентифікувати, бо їх тлумачать у джерелах неточно як ‘вид (рід) гриба’, це, зокрема, такі: *багнюк*, *буківка*, *набійка*, *товстуха*, *товстуля* та ін. Причиною важкої ідентифікації номенів є й та, що чимало назв грибів супроводжується латинськими відповідниками з такими видовими означеннями, що зараз не вживаються: *луковиця* ‘*Agaricus alliaceus*’, *гнилушка* ‘*Agaricus silfluratus*’, *праживка* ‘*Agaricus procegus*’, *калічка* ‘*Agaricus ostreatus*’ (с. 511).

Монографія завершується розлогими висновками, значним за обсягом списком використаних джерел та наукової літератури (с. 525–536), який ще раз засвідчує врахований досвід попередніх мовознавчих студій з цієї проблематики. Заслугують на увагу висновки автора про те, що у порівнянні з попереднім періодом (XIV–XVIII ст.) у джерелах української мови XIX – поч. XX ст. різко знизилась концентрація інновацій-дендронемів та назв культурних трав’янистих рослин і значно зросла питома вага нових найменувань дикорослих трав і грибів (с. 514).

Важливим елементом цієї праці є доданий покажчик українських назв рослин та їх латинських наукових відповідників, що допомагає читачеві краще орієнтуватися під час опрацювання монографії.

Привертає увагу і обкладинка книги, яка вдало гармоніює з її змістом: на фото зображена перлина закарпатського краю, унікальна пам’ятка живої природи – Долина нарцисів.

Книга І.Сабадоша є результатом копіткої і тривалої праці. Написання її вимагало ґрунтовної обізнаності з досліджуваним матеріалом, розв’язання окремих складних, часто неоднаково оцінюваних у науковій літературі питань (зокрема тих, що стосуються хронології та етимології аналізованих назв), часткового проникнення в інші, позамовні сфери.

Рецензована монографія є, без сумніву, безперечним здобутком української лексикології, плодом багаторічної праці професора І.Сабадоша. Її, поза сумнівом, можна назвати своєрідною енциклопедією з вивчення ботанічної лексики, яка містить не тільки повну інформацію про цю лексику в українській, інших слов’янських мовах, її аналіз, а й вичерпну інформацію про різні види рослин. Завдяки монографії І.Сабадоша ми маємо добрий ґрунт, який допоможе при вивченні ботанічної лексики майбутнім дослідникам, а також зверне увагу на ще не вирішені чи дискусійні у цій сфері питання, що потребують подальшого розв’язання.

Мигoliniць Ольга,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови УжНУ

Одержано 28.05.2014 р.